

Kvindearbejde og kønsarbejdsdeling i tekstilindustrien i Danmark ca. 1830-1915

Rostgaard, Marianne

DOI (link to publication from Publisher):
[10.5278/freia.14142552](https://doi.org/10.5278/freia.14142552)

Publication date:
1992

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Rostgaard, M. (1992). *Kvindearbejde og kønsarbejdsdeling i tekstilindustrien i Danmark ca. 1830-1915*. Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet. FREIA's tekstserie Nr. 5
<https://doi.org/10.5278/freia.14142552>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Marianne Rostgaard

Kvindearbejde og kønsarbejds- deling i tekstilindustrien i Dan- mark ca. 1830 - 1915

FREIA

*Center for Kvindeforskning i Aalborg
Institut for Samfundsudvikling og Planlægning
Aalborg Universitetscenter
Fibigerstræde 2
9220 Aalborg Ø.
Tlf.: +45 98-158522 Fax.: +45 98-153298*

Tekst
April 1992

5

Marianne Rostgaard

**Kvindearbejde og kønsarbejds-
deling i tekstilindustrien i Dan-
mark ca. 1830 - 1915.**

Marianne Rostgaard:
**Kvindearbejde og kønsarbejdsdeling i tekstilindustrien
i Danmark ca. 1830 - 1915.**

Tekst udgivet af
FREIA, Center for Kvindeforskning
Institut for Samfundsudvikling og Planlægning
Aalborg Universitetscenter
Fibigerstræde 2
9220 Aalborg Ø
tlf. 98-158522

Tryk: Kopicentralen AUC, 1992

ISSN: 0907-2079

FREIA's tekstserie indeholder foreløbige arbejdstekster, papers til konferencer og seminarer, projektbeskrivelser, foredragsmanuskripter, kapitler fra bøger mv. lavet af forskere med tilknytning til FREIA eller forskere, som har besøgt centret. Formålet med tekstserien er at udbrede kendskabet til FREIA's aktiviteter både internt og eksternt. Teksterne kan bestilles ved Institut for Samfundsudvikling og Planlægning, tlf. 98-158522 lokal 2452.

Forord

Denne arbejdstekst er en let revideret udgave af min licentiatforelæsning holdt 27. juni 1991 på AUC. Forelæsningen havde samme titel som afhandlingen nemlig: "Teknologiudvikling og kønsarbejdsdeling indenfor tekstilindustrien i Danmark ca. 1830-1915. Hvordan kvinders arbejde blev til kvindearbejde". Jeg har siden da holdt nogle oplæg i forskellige sammenhænge, og dermed fået lejlighed til at gennemtænke dele af problemstillingen igen, og det har givet anledning til visse præciseringer. Den største ændring i forhold til forelæsningen er dog, at jeg har tilføjet et efterskrift, hvor jeg kort diskuterer, hvad jeg har fået ud af at bruge den metodiske tilgangsvinkel som jeg har brugt.

I øvrigt vil jeg henvise de der måtte være interesseret i en mere uddybet argumentation og dokumentation til licentiatafhandlingen.

Marianne Rostgaard, april 1992

Formålet med mit licentiatprojekt var at finde ud af hvordan og hvorfor en bestemt kønsarbejdsdeling i industrien, og et kønsopdelt arbejdsmarked, er opstået. Hensigten var, gennem et historisk perspektiv, at få en bedre forståelse for de mekanismer, som hele tiden på en gang ændrer og genskaber kønsarbejdsdelingen.

Undersøgelsen blev afgrænset til tidsrummet ca. 1830-1915, fordi det er i denne periode, industrialiseringsfasen, at den kønsarbejdsdeling, som vi i hovedtræk har bevaret frem til i dag opstod. Det har derudover været nødvendigt at afgrænse undersøgelsen til en bestemt branche, for at gøre undersøgelsen overkommelig. Valget faldt på tekstilindustrien. Jeg valgte oprindeligt tekstilindustrien, fordi det var en branche, hvor der hele tiden arbejdede både mænd og kvinder, og fordi der var en række eksempler på at arbejde har skiftet køn, eksempelvis spinning, som før industrialiseringen var kvindearbejde, hvorefter det blev mandearbejde for efter århundredeskiftet igen at blive kvindearbejde. Endelig har jeg afgrænset detailundersøgelserne til Odense, der i 1800-tallet var Danmarks næststørste by med en temmelig stor tekstilindustri, igen for at gøre arbejdet med undersøgelsen overkommelig. En af ideerne bag undersøgelsen var at forsøge at rekonstruere processen bag tilblivelsen af en bestemt kønsarbejdsdeling, dvs. følge ændringer så tæt som overhovedet muligt på den enkelte fabrik. Derfor var det oplagt at afgrænse undersøgelsen til et bestemt lokalområde for at lette arbejdet med gennemgang af relevante kilder.

Kvindearbejde og mekanisering af arbejdsprocesserne.

Den traditionelle forklaring¹ på at kvinderne kom ind i industrien er, at kvinderne kom ind med mekaniseringen. Argumentationen lyder: Med mekaniseringen blev det muligt at erstatte faglærte arbejdere med ufaglærte, og det blev i høj grad kvinder der overtog arbejdet, fordi

de skulle have mindre i løn end mænd. Der er to teser gemt i dette udsagn:

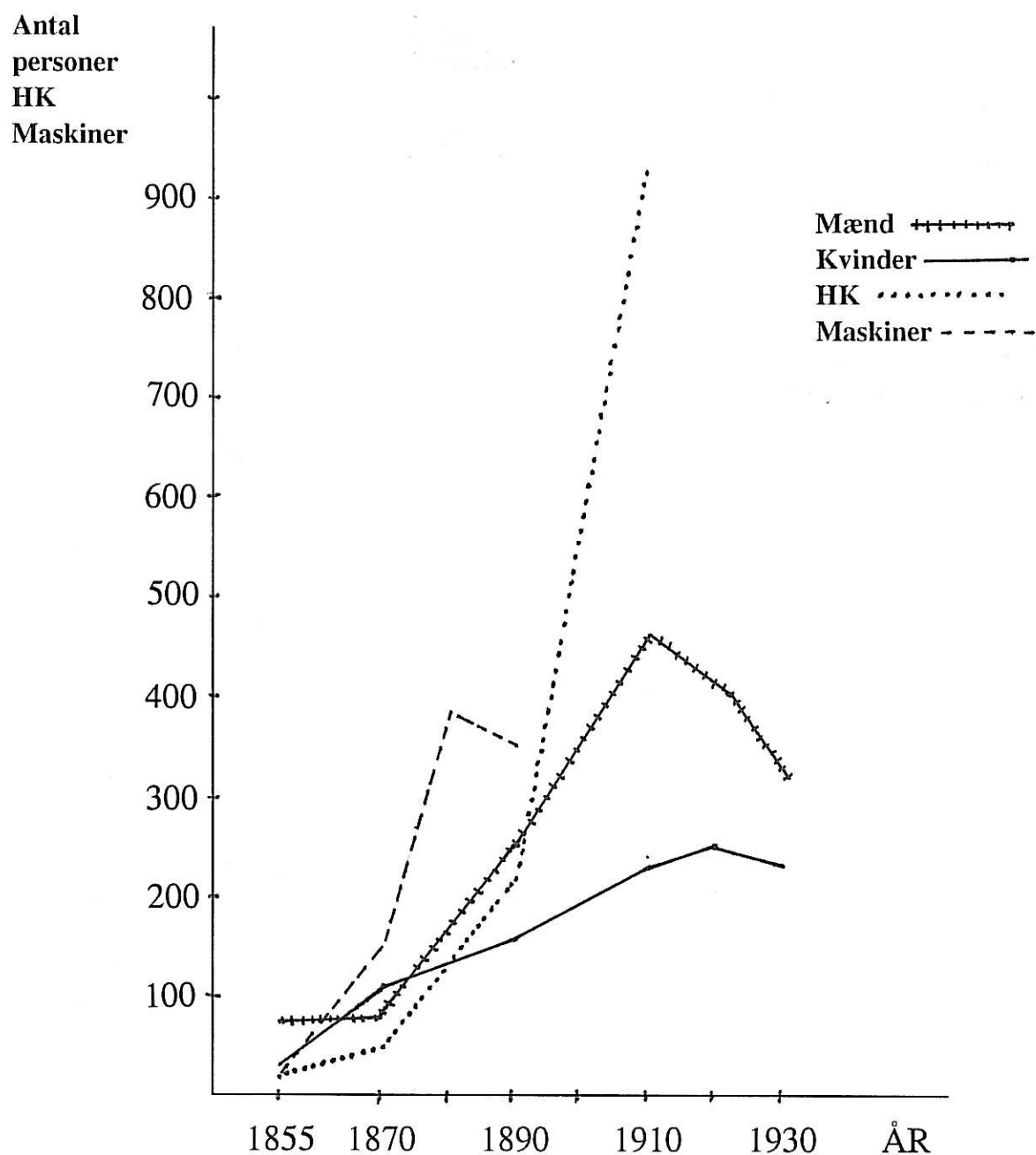
1. At arbejdet blev dequalificeret med overgangen fra håndværk til industri dvs. mekaniseringen af arbejdsprocesserne.
2. At arbejdsgiverne foretrak den kvindelige arbejdskraft, fordi den var billigere.

Sat på spidsen kunne vi spørge, hvorfor der ikke var mere arbejde, der blev kvindearbejde. Eller sagt på en anden måde, det kan være, at vi hermed har en forklaring på hvorfor nogle arbejdsgivere foretrak kvindelig arbejdskraft, men det forklarer ikke kønsarbejdsdelingen. Et første check på om der er en sammenhæng mellem mekanisering og kvindearbejds udbredelse, kan vi få ved at kigge på arbejdsstyrken, fordelt på m og k, sammenholdt med nogle mål for mekaniseringsgraden (se fig.1)

Kommentarer til figuren:

Jeg har sat 1855 som start, da vi her første gang har en samlet industritælling. Springene 1855, 1872, 1890 og 1910 er i øvrigt bestemt af hvad der ligger af samlede opgørelser. Der findes også oplysninger fra enkelte virksomheder fra perioden før 1855, fra 1860erne og 1880erne, men de vedrører som sagt kun enkelte virksomheder og stammer desuden fra forskellige kilder, dvs. de er ikke umiddelbart sammenlignelige, men kan alene bruges til at følge udviklingen på de enkelte virksomheder (hvad jeg også har brugt den til).

Ser vi på arbejdsstyrken, kan vi se at kvindernes andel af arbejdsstyrken er stigende 1855 - 1872, derefter faldende i perioden 1872 - 1890 og 1890 - 1910, hvorefter den stiger en smule igen.

Figur 1: Arbejdskraft og maskiner i den odenseanske tekstilindustri

Antal virksomheder ialt: 1855 = 3; 1870 = 6; 1890 = 7; 1910 = 8

Som et mål for mekaniseringsgraden har jeg her brugt antal HK. Jeg har derudover tegnet antallet af maskiner ind (med oplysningerne i brandtaksationsprotokollerne som kilde). Der er visse usikkerheder forbundet med denne opgørelse. Når jeg alligevel har gjort det, er det fordi det trods alt giver et mål for hvor mange arbejdsprocesser der blev mekaniseret hvornår, som vi ikke kan få ved alene at se på antal HK. I hvert fald frem til 1890 gælder det groft sagt, at en maskine er lig med en mekaniseret arbejdsproces.

Vi kan, hvis vi ser både på antal HK og maskiner, se, at det er i perioden 1872-1890 og 1890-1910 at antallet af maskiner og HK for alvor stiger - samtidig med at kvindernes andel af arbejdsstyrken falder. I 1872 udgjorde kvindernes andel af arbejdsstyrken 55% mod 36% i 1890 og 34% i 1910.

Vi har, som det også fremgår af fig.1, at gøre med et relativt lille antal virksomheder, og udsvingene kan derfor tildels forklares ved at se på udviklingen på de enkelte fabrikker. Kvindernes stigende andel 1855-1872 hænger især sammen med etableringen af Bierfreunds dampvæveri (et mekanisk bomuldsvæveri) i 1856. Mændenes stigende andel 1872-1890 hænger bl.a. sammen med etableringen af Brandts Klædefabrik 1869 og Munke Mølle Klædefabrik 1876. Stabiliseringen 1890 - 1910, hvor kvindeandelen efter 1890 er stort set uændret, dækker dels over nogle interne forskydninger i branchen, dels over at der i perioden blev færre kvinder på bomuldsvæverierne og flere kvinder på klædefabrikkerne. Jeg skal vende tilbage hertil om et øjeblik.

Hovedpointen her er, at der ikke er den sammenhæng mellem mekanisering og kvindernes andel af arbejdsstyrken, som den traditionelle forklaring siger - i hvert fald ikke i tekstilindustrien i

Odense. Tværtimod falder kvindernes andel af arbejdsstyrken i den egentlige mekaniseringsperiode 1870-1890 og 1890-1910.

Som allerede antydnet, var der markante forskelle mellem bomuldsvæverier og klædefabrikker når vi ser på arbejdsstyrkens sammensætning. Groft sagt var der mange kvinder og få mænd på bomuldsvæverierne - og omvendt på klædefabrikkerne. Vi kan derfor, for at nærme os en forklaring på udviklingen, prøve at se lidt nærmere på bomuldsvæverier og klædefabrikker hver for sig.

1872	Dehnke			Brodtrüchs			Bierfreund			Ch.Mogensen		
	M	K	B	M	K	B	M	K	B	M	K	B
	4	3	0	10	10	0	22	71	8			
1890	ophævet			ophævet			21	36	4	70	55	2

Tabel 1. Arbejdsstyrken på bomulsvæverierne i Odense 1872 og 1890.

Dehnkes og Brodtrüchs væverier var begge håndvæverier (grundlagt 1835 og 1837). Dehnke havde indtil 1870 ca. 30 ansatte - toppunktet blev nået i 1850 med 40 ansatte og væveriet var således i 1872 stærkt på retur. Brodtrüch havde ca. 10 ansatte frem til slutningen af 1860'erne, hvorefter virksomheden ekspanderede omkring 1870. Begge lukkede i slutningen af 1870'erne.

Vi kan se, at de havde en forskellige sammensætning af arbejdsstyrken. Mænd og kvinder på de to væverier lavede også noget forskelligt. Dehnke opgav i 1872 at "Mænd væver, kvinder bobiner og spoler". Brodtrüch opgav i 1872 at "Mænd væver, kvinder væver og bobiner"².

Bierfreunds og Mogensens væverier var begge mekaniserede væverier. Vi kan igen se af tabellen, at arbejdsstyrkens sammensætning var temmelig forskellig på de to væverier. Forklaringen ligger ikke i forskellig teknik eller mekaniseringsgrad, men snarere i forskellige typer af virksomhedsejere, med forskellige ideer om hvem der skulle arbejde i deres fabrikker.

Pointen er for det første, at vi med samme teknik har en forskellig sammensætning af arbejdsstyrken, både i håndvæverierne og i de mekaniserede væverier. For det andet vil det være forkert at sige, at kvinderne "kom ind" med mekaniseringen. De var der allerede i håndvæverierne.

Går vi til klædefabrikkerne er billedet det samme.

1872	P.L. Brandt M K B 13 7 1	Claus Dorch M K B 4 3 0	M.K. Brandt M K B 31 9 13	Munke Mølle M K B
1890	ophævet	ophævet	119 32 31	40 15 0

Tabel 2. Arbejdsstyrken på klædefabrikkerne i Odense 1872 og 1890

Også her kan vi se, at sammensætningen af arbejdsstyrken varierer fra fabrik til fabrik. P.L.Brandts Klædefabrik, som blev grundlagt 1833, var i 1872 på vej ned. I 1855, hvor der var flest ansatte, beskæftigede P.L.Brandt 34 mænd og 20 kvinder.

Oprindeligt havde jeg ventet at finde en bestemt kønsarbejdsdeling i fabrikkerne hele vejen igennem, en kønsarbejdsdeling som nok ændrede sig, men var ens fra virksomhed til virksomhed på samme tidspunkt. Det viste sig ikke at være tilfældet. Konklusionen måtte i

stedet blive at arbejdsstyrkens sammensætning varierede fra fabrik til fabrik, specielt i perioden frem til 1890, hvorefter den blev mere ens i perioden 1890 - 1910.

Mekanisering og ændrede kvalifikationer.

Som allerede nævnt dækker "stabiliseringen" efter 1890 tildels over nogle interne forskydninger i branchen. Der blev færre kvinder i bomuldsvæverierne efter 1890, bl.a. som følge af ændret teknologi. Produktionen blev mindre arbejdskraftintensiv (som det fremgår af fig.1: Antal HK vokser markant efter 1890), og arbejdsgiverne mister hermed delvis incitamentet til at ansætte kvinder (men det er ikke hele forklaringen, det er en medvirkende årsag). Samtidig blev der flere kvinder på klædefabrikkerne, bl.a. som følge af at børnearbejdet indskrænkedes. På Brandts Klædefabrik kan man af opgørelser over de ansatte se, at unge kvinder (14-18 år) afløser børnene (drengene) som hjælpearbejdere³. Lægger vi børn og kvinder sammen, er deres andel af arbejdsstyrken stort set konstant perioden igennem. Det arbejde som de unge kvinder der afløste børnene fik, var typisk hjælpearbejde, og havde heller ikke noget med mekaniseringen som sådan at gøre, selvom vi her finder kvinder beskæftiget, ved det som mange har anset for typisk kvindearbejde i fabrikkerne nemlig hjælpearbejde. Selvom kvindearbejdets udbredelse ikke har noget at gøre med mekaniseringen som sådan, kunne det godt se ud til, at den traditionelle forklaring alligevel holder stik på et punkt, nemlig at kvinderne fik det mindst kvalificerede arbejde.

Kvalifikationer er ikke et spørgsmål som er så lige til at få rede på. Det er forbundet med hævdelser af status og prestige, og det kan derfor være vanskeligt objektivt at afgøre hvilken type arbejde der er mere kvalificeret end andre⁴. Men vi kan prøve at se på to af hovedprocesserne i tekstilfremstilling, spinding og vævning.

Spinding var før industrialiseringen et rent kvindearbejde. At lære at spinde på en rok tog mange år, og må derfor anses for at være kvalificeret arbejde. Med mekaniseringen blev rokken i første omgang erstattet af mulemaskiner, en semi-mekaniseret form for spinding, og det blev mænd som overtog spindingen, ikke bare i Danmark, men eks. også i England. Håndmulerne krævede fysisk styrke og længere tids oplæring for at kunne betjene dem - i de engelske tekstilfabrikker blev spinding på håndmule anset for at være faglært arbejde, således også herhjemme. Håndmulerne udvikledes efterhånden til såkaldte selfactors, hvor fysiske styrke ikke længere var påkrævet, samtidig med at spindemaskiner af en helt anden type (waterframes, som senere udvikledes til ringspindemaskinen) vandt frem. Spinding på ringspindemaskine, som var simplere end spinding på mulemaskine/selfactor, var fra starten kvindearbejde, og spinding på selfactor blev det efterhånden. Det kunne derfor se ud til, at vi her har et eksempel på, at arbejdet blev overtaget af kvinder, samtidig med at den tekniske udvikling overflødiggjorde den faglærte arbejder. Hvis vi ser på hvorfor ringspinding blev kvindearbejde, er historien dog den, at fabrikanten oprindeligt søgte at ansætte mænd, og da der tilsyneladende ikke var danske mænd at få, hentede han i første omgang nogle spindere fra Sverige. Hvad der egentlig skete, ved vi ikke noget om. Kun at "der viste sig Bryderier med de svenske Arbejdere, der havde vanskeligt ved at finde sig til rette i de danske Forhold, og de fleste af dem blev hurtigt sendt Hjem"⁵. Herefter ansatte fabrikanten så kvinder som spindere. Forklaringen på, at det blev kvinder, der overtog arbejdet med spinding omkring århundredskiftet, ligger altså ikke i teknikken som sådan, men lige så meget i udbud/efterspørgsel efter arbejdskraft. Den tekniske udvikling gjorde det muligt at bruge tillært arbejdskraft i stedet for faglært, men satte ikke i sig selv køn på arbejdet.

Ser vi på vævning, finder vi før industrialiseringen både mandlige og kvindelige vævere. Det var alene mænd, der kunne udlæres som vævere -det var simpelthen forbudt at oplære kvinder i følge laugsforordningerne, der gjaldt frem til næringsfrihedslovens indførelse i 1857. Men væve gjorde kvinderne alligevel, i husholdningerne og som salgshusflid.

Med mekaniseringen ændredes væverens arbejde, idet han/hun ikke længere med håndkraft skulle slå tøjlet sammen. Op- og afrulning af tøj/kæde blev ligeledes klaret af mekanikken, og det samme blev styring af fodpedalerne, således at væveren nu ikke længere sad ved sin væv og trampede i fodpedalerne, men stod og så på at væven vævede. Samtidig blev en række arbejder knyttet til vævningen i fabrikkerne skilt ud som forskellige hjælpearbejder, dvs. arbejdsorganisering og arbejdsdeling ændredes. Væverens arbejde blev afgjort dequalificeret med mekaniseringen og den ændrede arbejdsorganisering. Hvor læretiden havde været på 4 år, var oplæringen til maskinvæver klaret på ca. 14 dage. Det hænger dog især sammen med, at en del af det mere krævende arbejde, med at sætte væven op m.v., blev skilt ud fra væverens arbejde.

Uagtet vi her har et temmelig rendyrket eksempel på, at mekanisering og ændret arbejdsdeling overflødiggjorde den faglærte arbejdskraft, afløste kvinder ikke generelt mænd ved vævningen. De gjorde det nok i et vist omfang, eksempelvis anvendte Bierfreund formentlig udelukkende kvinder som vævere, men der var som nævnt ikke tale om et generelt fænomen.

Vi må derfor konkludere, at det er for simpelt blot at sige, at kvinder afløste mænd, hvor den faglærtes kvalifikationer blev overflødige. Indenfor vævning finder vi eksempelvis både kvinder og mænd som vævere, der lavede præcis det samme, i de mekaniserede væverier.

Kønsarbejdsdelingens etablering og institutionalisering.

Når arbejdsdelingen blev mere ens, og kønsarbejdsdelingen efterhånden blev mere fast (lig med mindre varieret) fra 1890erne og frem, hang det sammen med, at fagforeninger og arbejdsgiverorganisationerne begyndte at blande sig i lønfastsættelsen - og som en konsekvens heraf også hvem der skulle lave hvad. Ensliggørelsen startede i 1890erne og sluttede mere eller mindre i 1911 med den første landsdækkende overenskomst indenfor tekstilindustrien.

Hvem der skulle lave hvad - og om kvinder overhovedet skulle have lov til at arbejde på fabrikkerne - var i 1890erne et konfliktfyldt spørgsmål.

Et eksempel kan illustrere hvad det var, diskussionerne stod omkring. Det drejer sig om Munke Mølle (en af klædefabrikkerne i Odense). På en generalforsamling i Odense afdelingen i 1898 optræder der et punkt 3 på dagsordenen med overskriften "Forholdene på Munke Mølle". Referatet er lidt uklart, man kan se at referenten har haft svært ved at følge med i diskussionen. Det starter med at nogle arbejdere har sagt til en mester, at Neumann og hans kone burde smides ud, og at de har sagt til Neumann, at det ikke var rigtigt at hans kone arbejdede (underforstået på møllen). Referatet fortsætter:

"V. Hansen: Neumann har fortalt løgn til Mester Duus og det kan jeg bevise og kritiserede skarpt Neumanns forhold. J. Jørgensen fandt det rigtigst om forsamlingen tog beslutning om hvad der skulle gøres ved Neumann. Wils kunne ikke bevise noget af det Neumann påberåbte sig. Carl Nielsen fandt at kvinder havde lov at arbejde på fabrikken. Ludvig Petersen ville arbejde for at fraskaffe kvindearbejdet og imødegik Carl Nielsen. H.P.Nielsen imødegik Neumann og udtalte at kunne bevise at Neumann havde sagt 3 løgne. Formanden: Kvinders arbejde i fabrikken har vi ingen grund til at udelukke hende når hun

ikke skader organisationen. Lad os ikke tage for hårdt på Neumann men bad om at lade ham slippe med en advarsel; det er ikke heldig med disse udvalg, da så fabrikkerne vil se den skæve stilling mellem arbejderne. H.P.Nielsen foreslog at Neumann blev udslettet af organisationen. Formandens forslag vedtoges. Christiansen: Min kone har arbejdet i 17 år. Hun har ikke bedt om arbejde men er bleven forlangt af Fabrikanten, men dem i den underste afdeling har rottet sig sammen for at få min kone smidt ud, og han gik i det hele ind på en nærmere omtale af sin sag. Hun er blevet hundset til at komme ind i fagforeningen; thi jeg er villig til at betale hvad det koster, men det er en lumpen behandlingsmåde jeg har været udsat for af D'herr. Vils: Er det meningen at vi skal have fabrikken fyldt med kvinder, for 3 år siden tilbød Christiansens kone at arbejde billigere end de andre. H.P.Nielsen fandt det lumpent at Christiansen ville tage sin kone ind på fabrikken, da Christiansen selv har været en modstander af kvindearbejdet. H.P.Nielsen imødegik udtalelserne om sammenrotningen. Christiansen imødegik Vils angående kvinderne og replicerede til H.P.Nielsen. J.Jørgensen imødegik Christiansen. C.Nielsen foreslog at Munke Mølle arbejdere skulle sørge for at være enige. Knudsen: Bestyrelsesmedl. har ikke gjort deres pligt. Formanden: Diskussionen har ikke ført til noget om forholdet på Munke Mølle, men er meget uheldig for sammenholdet."⁶

Diskussionen kan i forskellige udgaver også findes i tekstilarbejdernes fagblad. Den generelle hovedargumentation omkring kvinders arbejde var, at kvinderne var usolidariske når de tog arbejde på fabrikkerne.

1) Fordi de underbød mændene - direkte, som Christiansens kone, ved at tilbyde at arbejde billigere eller indirekte, ved generelt at trykke lønnen indenfor faget. 2) Kvinderne kunne optræde som løntrykkere dels fordi de ikke havde en familie at forsørge, og derfor kunne nøjes med mindre i løn dels fordi de var uorganiserede og derfor lettere at udbytte.

Den løsning som Tekstilarbejderforbundet heroverfor arbejdede på var forsørgerlønnen. Argumentet var, at fik mændene mere i løn, kunne de bedre forsørge familien, og kvinder (og børn) var derfor ikke tvunget til at tage arbejde i fabrikkerne. Derfor, hvis kvinderne ville være solidariske med mændene, skulle de allerhelst lade være at arbejde i fabrikkerne, eller, som det næstbedste, være med i fagforeningen og undlade at kræve mindre i løn end mænd.

Resultatet i den konkrete sag fra Munke Mølle i 1898 blev, efter endnu nogle bevægede møder, at dugmagerne (som var de faglærte klædevævere) lavede deres egen klub og selv forlangte at føre forhandlinger om næste overenskomst. I 1898 havde de to hovedkrav: Minimum 2 års læretid "thi Disse 5 Dages Dugmagere due ikke til noget" og at kvinder maksimalt måtte betjene 20% af vævene på møllen. Begge dele kom ind i overenskomsten. Der kom til at stå, at kvinderne skulle lønnes med 10 øre mindre pr. snit, end mænd skulle have for samme arbejde, til gengæld måtte fabrikanten højst beskæftige kvinder ved 20% af vævene. Det blev hermed fastsat, at kvinderne godt kunne væve det samme som mænd til en mindre løn, men altså kun på 20% af vævene. Diskussionen om læretid, som kørte samtidig, viser også, at en af de ting der var på spil, var de faglærte væveres fagstolthed. Det var formentlig en medvirkende årsag til, at dugmagerne på Munke Mølle nødigt så kvinder ved vævene.

At begrænse udbredelsen af kvindearbejdet ved på den ene side at gå med til at de fik en lavere løn, mod til gengæld at sætte loft over hvor mange kvinder der måtte beskæftiges, var en måde at begrænse kvindearbejdets udbredelse på - men ikke den typiske. De fleste diskussioner i denne periode drejede sig ikke direkte om hvem der skal lave hvad, men om lønnen for et bestemt arbejde. I forbindelse med forhandling af overenskomster (priskuranter) forhandlede der frem til slutningen af 1890erne fabrik for fabrik - fagforeningerne

benyttede den såkaldte omgangsskrue. Det vil sige, at fagforeningen først gik til en fabrikant, fik hævet lønningerne lidt, gik til den næste og forlangte lidt mere i løn igen, med henvisning til at andre fabrikanter gav sådan og sådan o.s.v. Det var bl.a. denne praksis, som førte til dannelsen af Tekstilfabrikantforeningen i 1895 (i øvrigt med konsul Chr. Mogensen fra Odense som første formand).

Der havde i løbet af 1890'erne efterhånden udviklet sig en praksis, hvor det sted, der først havde fået prisfastsat et arbejde, dannede norm. Og det var på mange måder denne mekanisme, som institutionaliseredes fra slutningen af 1890'erne. Et eksempel kan forklare mekanismen. Det stammer fra Mogensens Dampvæveri fra slutningen af 1890'erne. Det der stod til diskussion, var prisen for vævning af Molskin. I Odense gik arbejderne i strejke på et krav om 7,50 kr. pr. 100 alen. Baggrunden herfor var formentlig, at fagforeningen ved at få hævet lønnen, ville begrænse arbejdsgiverenes lyst til at ansætte kvindelige vævere. Mogensen gik med på et krav om at "betale for Molskin hvad andre fabrikanter betaler". Det viste sig at være 5,50 kr hos Rubens og Neubert i København. Rubens og Neubert var nogle af de fabrikker, som beskæftigede mange kvindelige vævere. Så selvom tanken bag kravet om de 7,50 kr. pr. time netop havde været at få hævet lønnen hos Mogensen op over den almindelige kvindeløn, blev resultatet, at det nu blev slået fast, at vævning af molskin også i Odense blev betalt med "kvindeløn". Fagforeningen i Odense forsøgte ligeledes, da Mogensen i slutningen af 1890'erne startede på selv at spinde garn, at få en relativt høj pris på arbejdet, men med henvisning til Vejle, hvor der som tidligere omtalt blev brugt kvindelige spindere, blev lønnen for spindere i Odense også fastsat som "kvindeløn". Jeg kalder det kvindeløn, fordi der i praksis var tale om to forskellige lønninger for henholdsvis mænd og kvinder, selv om der ikke officielt, via bestemmelser i priskuranten el.lign. sættes køn på arbejdet.

Det er denne mekanisme der efterhånden gør arbejdsdelingen mere ens (og dermed arbejdsstyrkens sammensætning mere ens). Hovedkravet fra tekstilarbejderne ved overenskomstforhandlingerne i 1898 var "en mere ensartet aflønning", hvad fabrikanterne var helt med på. Og herefter startede diskussionerne for alvor om hvor niveauet for det ens lå - eller rettere hvilke lokale priskuranter der skulle danne norm.

Kravet om en mere ensartet aflønning blev et tilbagevendende tema frem til overenskomsten i 1911. Der forhandlede i disse år, nærmest arbejde for arbejde omkring lønnen - med lønnen et eller andet sted som udgangspunkt. Efterhånden blev arbejdet qua lønnen til kvindearbejde eller mandearbejde. Eller sagt på en anden måde: Løn, køn og arbejdsområde blev kædet uløseligt sammen. Resultat blev, at en mere fast kønsarbejdsdeling etableredes og institutionaliseredes gennem overenskomstssystemet. Det var i denne proces at kvinders arbejde blev til kvindearbejde.

Det nye var ikke, at kvinder var dårligere lønnet end mænd - det var en af årsagerne til konflikterne. Det nye var, at bestemte arbejder enten blev til kvindearbejde eller mandearbejde (dog stadig med lokale variationer). Det er i den forbindelse bemærkelsesværdigt, at der aldrig fra fagforeningernes side eller andre steder, i perioden frem til 1915, argumenteres med, at kvinderne skal have mindre i løn, fordi de ikke er så velkvalificerede som mændene. Argumentationen for forskelle i mænds og kvinders lønninger handlede altid om, at mænd som forsørgere selvfølgelig skulle have en højere løn. Det ser ud til at have været et indiskutabelt faktum. Første gang der blev sat spørgsmålstegn herved, var i 1918-19, hvor forskellige kvinder i en række indlæg i *Textilarbejderen* (fagbladet) krævede lige løn for lige arbejde, og som argument bl.a. fremførte at nogle kvinder faktisk var forsørgere.

Konklusionen på mine undersøgelser af hvordan og hvorfor en bestemt kønsarbejdsdeling etableres og institutionaliseres er altså, at den i høj grad hænger sammen med etablering af arbejdsmarkedsorganisationerne og institutionaliseres via lønforhandlingerne dvs. via overenskomstsystemet.

Har etableringen og institutionaliseringen af kønsarbejdsdelingen så slet ikke noget med teknologien at gøre? Jo det har den, men relationerne er mere kompliceret end traditionelt antaget. Den traditionelle forklaring bygger på en form for teknologideterminisme, hvor ændringer i teknikken i sig selv medførte ændringer i arbejdsdeling og arbejdskraftsammensætning.

Min pointe er ikke, at etableringen og institutionaliseringen af en bestemt kønsarbejdsdeling slet ikke havde noget med teknikken at gøre. Og slet ikke, at den ikke havde noget at gøre med, at arbejdsgiverne brugte kvinderne som løntrykkere. Arbejdsgiverne ansatte selvfølgelig blandt andet kvinder, fordi de var billig arbejdskraft. Og teknikken spillede så sandelig en rolle ved at sætte gang i en ændring af arbejdsorganisation og arbejdsdeling. Pointen er, at arbejdsdelingen i fabrikkerne var såvel teknisk som socialt betinget. Teknisk betinget på den måde, at teknikken gav mulighed for at erstatte faglært arbejdskraft med tillært. Hvem der kom til at lave hvad, var derimod i høj grad socialt betinget, som bl.a. eksemplet med spinderne viste. Jeg har således set på teknologiens rolle i udformningen af kønsarbejdsdelingen ved at tage udgangspunkt i mekaniseringsprocessen, dvs. den proces hvorunder arbejdsprocesserne ændrede karakter og en nye arbejdsdeling etableredes. Denne proces har jeg dernæst fulgt så detaljeret som muligt, for at finde frem til, hvad der konkret, i et samspil med ændringer i teknikken, afgjorde om bestemte arbejder blev kvinde- eller mandearbejde.

Konklusion.

Kønsarbejdsdelingen i tekstilindustrien er et produkt af en proces, hvor løn, køn og arbejdsområde kædes sammen. Man kan sige, at for at kvinderne kunne blive ved med at få en lavere løn (og alt andet var utænkeligt i samtiden) uden at være en trussel mod mændene, blev arbejdet opdelt i kvindearbejde og mandearbejde. Derfor blev kvindearbejde lig med lav løn og delvis også med mindre kvalificeret arbejde, i og med kvinderne som de lavest lønnede - og specielt de unge kvinder mellem 14 og 18 - blev brugt som hjælpearbejdere.

Pointen er, at det ikke havde behøvet at blive resultatet. Hvis vi ser på tekstilarbejderforbundet, så man primært problemet om kvinders arbejde, som et spørgsmål om, at kvinderne blev udbyttet af arbejdsgiverne - og at kvinderne lod sig udbytte bl.a. fordi de var dårligere organiseret (hvilket er et faktum), og kunne leve af en mindre løn, fordi de ikke var forsørgere (hvilket er en sandhed med modifikationer). Kort sagt: Det var kvinderne der var problemet. Som jeg ser historien, vil jeg sige at arbejdsgiverne udnyttede forskellen mellem mænds og kvinders lønninger.

Et kort sideblik til USA kan måske være nyttigt. Her var kvinder frem til 1850'erne hovedarbejdskraften i tekstilfabrikkerne, til en forholdsvis høj løn. Løntrykkerne her var i første omgang mandlige irske emigranter, og senere de fhv. slaver i sydstaterne. I USA var det i lige så høj grad etnisk oprindelse, der blev brugt til at sætte skel, som køn.

Sagen var blot den, at det blev den udlægning af historien som var tekstilarbejderforbundets - og delvis også tekstilfabrikantforeningens - der blev den historie, som levede videre om kvinderne og fabriksarbejdet, og som sådan kom den til at udgøre en del af begrundelsen for at betragte og behandle kvindelige arbejdere anderledes end de mandlige. I jubilæumstaler og jubilæumsskrifter fra Tekstilarbejdernes

Forbund bliver det eksempelvis ved med at gå igen, at kvinderne til at starte med ikke forstod betydningen af organisation, derfor fik de en dårligere løn. Det er der efterhånden - takket være fagforeningen - ved at være rådet bod på, men der er stadigvæk et problem med de lavere kvindelønninger. Det blev efterhånden også til, at kvinderne var lavere lønnet fordi de var dårligere kvalificeret.

Det der glemmes, i denne konstruktion af historien, er, at konflikterne havde deres rod i, at mænd og kvinder blev anset for at have forskellige funktioner i et kønssystem, og at det var baggrunden for at acceptere uligelønnen. I jubilæumshistorieskrivningen bliver det alene til, at kvinderne var problemet, bl.a. fordi jubilæumskronikørerne ikke åbent vil indrømme, at der var og er konflikter mellem mænd og kvinder. Det bliver højst til, at det var noget, der var i "gamle dage", men i dag betragter vi mænd og kvinder som lige. Med ideologien om at mænd og kvinder er lige, bliver det umuligt at se konflikterne som en åben konflikt mellem mænd og kvinder. Derfor bliver historien, at det var og er kvinderne, der er problemet.

Efterskrift

Jeg har allerede kort diskuteret resultatet af min undersøgelse i relation til den industrihistoriske litteratur og jubilæumslitteraturen. Jeg vil her til sidst relatere min undersøgelse til kvinde- og kønshistoriske undersøgelser af samme problematik, og specielt diskutere metodiske forskelle. Siden begyndelsen af 1980'erne har kvinders arbejde i industrien og kvindelige arbejdere ikke været genstand for nogle større selvstændige historiske analyser herhjemme, bl.a. som en reaktion på den markante interesse for arbejderkvindernes historie i 1970'erne.

I den kvindehistoriske litteratur fra 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne kobles industrialisering og kvindearbejdets udbredelse sammen, på samme måde som det gøres, i det jeg her har kaldt den

traditionelle forklaring. Hovedkonklusionen i den kvindehistoriske litteratur fra 1970erne er, at industrialisering betød store virksomheder, med mulighed for at tage maskiner i brug og indføre arbejdsdeling, og hermed kom kvinderne ind som ufaglært arbejdskraft i fabrikkerne. Materialet er da også i mange tilfælde det samme som det der anvendes i den industrihistoriske litteratur, nemlig de officielle industri- og erhvervstællinger. Den kvindehistoriske litteratur tilføjer herudover en række andre forklaringer: At kvindearbejdets udbredelse var en følge af kapitalens udnyttelse af den billige kvindelige arbejdskraft, som igen var en følge af kvindernes lavere organisationsgrad og kvindernes familiemæssige situation og den dobbelte udbytning af arbejderkvinderne. Endelig ses kvindernes situation på arbejdsmarkedet generelt og kvindearbejdets underordning som et udslag af patriarkalsk dominans⁷.

En af landvindingerne i 1980ernes kvindehistoriske (og mere generelt kvindeforskningsteoretiske) diskussioner, har været skift af fokus fra kvinder til køn som central analytisk kategori, hvor søgelyset ikke bare rettes mod kvinder og mænd i historien, men mod produktionen af socialt køn, og den rolle, som socialt køn har spillet både for bestemte mænds og kvinders handlemuligheder, og mod den måde, køn har gennemsyret opbygningen og organiseringen af vores samfund⁸.

Skiftet fra at se på kvinder til at se på køn, og specielt den proces hvorunder socialt køn konstrueres, har været afgørende for, at jeg fik øje på en anden historie, end den der tidligere var blevet skrevet. I det hele taget har den konstruktivistiske tilgang, som indenfor teknologihistorien især præsenteres af den amerikanske SCOT-tradition (Social Construction of Technology), med sin fokus på processen fremfor strukturerne, metodisk set været strukturerende for hele min måde at gribe analysen an på.

Set i relation til tidligere analyser, har den konstruktivistiske tilgang for mig at se blandt andet vist sig at være en gevinst i forhold til opblødning af en række faste modsætningspar som eksempelvis "kvinder og teknologi", og i forhold til en større forpligtethed på at analysere historisk konkret, i stedet for blot at eksemplificere en generel teori som eksempelvis patriarkatsteorierne. Et af de metodiske problemer i de tidlige kvindehistoriske undersøgelser var blandt andet, at man a priori gik ud fra at kvinder f.eks. altid havde haft det dårligst kvalificerede arbejde, eller at den teknologiske udvikling altid havde tjent som et af de mandlige magthaveres instrument til at holde kvinder nede. Som bekendt er forskere tilbøjelige til at finde det de leder efter, og den konkrete historie tjente ofte blot som eksemplificerende case.

Den gamle modsætning mellem "kvinder" og "teknologi" bliver tildels til en falsk modstilling, når både køn og teknologi ses som sociale konstruktioner, eller rettere vi kan præcisere modsætningen som et historisk specifikt modsætningsforhold. På samme måde forholder det sig med antagelsen om at kvinder altid har været at finde i bunden af hierarkierne.

På et tidspunkt hvor jeg havde indsamlet en del empiri, og sad med en første bearbejdning heraf, blev jeg temmelig perplex over ikke at kunne finde en bestemt kønsarbejdsdeling i tekstilfabrikkerne. Jeg gik ud fra, at et konkret arbejde godt kunne "skifte køn", men jeg var sikker på, at der hele tiden havde været en relativt skarp deling af arbejdet mellem mænd og kvinder. Når jeg forventede at finde en bestemt kønsarbejdsdeling, var det bl.a. fordi den eksisterende litteratur generelt så på kønsarbejdsdeling som noget, der nok skiftede, med hensyn til hvem der gjorde hvad, men på den anden side også hævdede, at kvinder altid var at finde i bunden af hierarkiet. Kvindehistorikere og andre kvindeforskere har generelt set haft et problem

med metodisk og begrebsmæssigt at holde forskellige typer af kønsarbejdsdeling ude fra hinanden: En "arbejdsdeling" mellem kvindeligt og mandligt, med dybe historiske rødder i hele den vesterlandske kultur, og den konkrete kønsarbejdsdeling, som den der eksempelvis etableredes i fabrikkerne med industrialiseringen. Hvis vi ikke kan skelne mellem disse niveauer, bliver forklaringen på en specifik kønsarbejdsdeling alt for let reduceret til, at der i alle samfund til alle tider har eksisteret en eller anden form for kønsarbejdsdeling, og vi vil få forklaringer, der i sidste ende blot bekræfter, at der er forskelle på mænd og kvinder, og det har der altid været⁹. Pointen kan tydeliggøres ved i stedet for køn at indsætte klasse. Vi har på samme måde altid haft forskellige klasser og forskelle klasser imellem. Men ingen vil vel mene, at det er en tilfredsstillende forklaringer på uligheder i samfundet i dag eller for hundrede år siden.

Det blev efterhånden klart for mig, bl.a. fordi empirien nægtede at make ret og passe ind i skemaerne, at den konkrete kønsarbejdsdeling måtte ses som en arbejdsdeling, der blev til i et samspil mellem blandt andet synet på kvindeligt og mandligt, kvinders og mænds konkrete forståelse af egen situation og handlemuligheder og den teknologiske udvikling, og at der var tale om en historisk specifik kønsarbejdsdeling, med andre begrundelser og andre betydninger end tidligere kønsarbejdsdelinger. Der var ikke bare tale om en variation af et generelt over-/underordningsforhold mellem mænd og kvinder, men om etableringen af en ny form for kønsarbejdsdeling og nye institutionelle rammer. Det jeg har forsøgt, er konkret at eftervise, hvordan mere almene over-/underordningsforhold, via bestemte mekanismer og institutioner, omsættes til en konkret kønsarbejdsdeling, eller med andre ord, hvordan en bestemt kønsarbejdsdeling konstrueredes.

I rapporter fra det nordiske BRYT-projekt påvises det bl.a., hvordan der ved omstruktureringer af arbejdet til stadighed etableres nye opdelinger efter køn, med kvinder i bunden af hierarkiet. Og det konkluderes, at denne udvikling vil fortsætte, med mindre der sættes ind overfor de mekanismer, hvorigennem arbejdsdelingen til stadighed genskabes¹⁰. Tilføjelsen er vigtig. Jeg ser institutionaliseringen af kønsarbejdsdelingen, gennem udformningen af overenskomstsyste-
met, som en af disse mekanismer. Derfor har det også haft et formål at rekonstruer traditionens tilblivelse, for herigennem at kunne sætte spørgsmålste-
gn ved arbejdsdelinger, der i dag kan forekomme selvfølgelige og næsten urokkelige, og samtidig forklare, hvad det er for samfundsmæssige institutioner, organisationer og interesser kønsarbejdsdelingen er vævet sammen med, og dermed hvilke mekanismer, der er med til at opretholde den.

Noter:

1. Det jeg her kalder den traditionelle forklaring, er en forklaring som både kan findes i den industrihistoriske litteratur, eksempelvis Hans Chr. Johansen, Per Boje og Anders Monrad Møller, "Fabrik og bolig. Det industrielle miljø i Odense 1840-1940", Odense Universitetsforlag 1983 og Ole Hyldtoft, "Københavns industrialisering 1840-1914", Systime 1985, i kvindehistorisk litteratur (se note 7) og i diverse jubilæumsskrifter.
2. Bemærkninger på tællingsskemaerne i Indenrigsministeriets undersøgelse "Til Oplysning om Arbejderbefolkningens Vilkaar", 1872 Rigsarkivet.
3. Brandts Klædefabriks arkiv, Stambøger 1887-1933. Erhvervsarkivet.
4. Anne Philips og Barbara Taylor diskuterer i "Sex and Skill: Notes towards a Feminist Economics", Feminist Review No 6, 1980 spørgsmålet om sammenhænge mellem kvalifikationer og enkelte arbejdergruppers kamp for at opretholde deres status. De noterer, at køn spiller en rolle for om et arbejde blev anset for at være mere eller mindre kvalificeret. Varetoges et arbejde af mænd, var der langt større chance for, at arbejdet klassificeredes som faglært eller tillært, end hvis kvinder udførte tilsvarende arbejde. Forklaringen er i flg. Philips og Taylor, at mænd har været meget bedre til at kæmpe for at opretholde egenstatus og kontrollen over deres arbejde. Udover at sætte nogle nye spørgsmål ved hvad kvalifikationer egentlig er for noget, kan deres diskussion af kvalifikationsbegrebet også tjene som en nyttig advarsel mod at slutte fra, at et arbejde er kvindearbejde, til at det er ukvalificeret arbejde.
5. L.Brahe Christensen, Aktieselskabet De Danske Bomuldsspinderier Vejle-København. 1901 - 1. Januar - 1951", København 1951. Jeg har forgæves ledt efter supplerende oplysninger i Tekstilarbejderforbundets Arkiv om denne sag.
6. Mødeprotokol 1885-1900. Tekstilarbejdernes Fagforening i Odense. Protokollen opbevares hos Tekstilarbejdernes Fagforening i Odense.

7. Se Ruth Emerek og Birte Siim, Kvinders arbejds- og levevilkår - belyst gennem kvinder i tobaksindustrien, Århus 1976. Birte Broch, Kvindearbejde og kvindeorganisering. Kvinder i konfektionsindustrien 1890 - 1914, SFAH's skriftserie nr. 6, Århus 1977. Kirsten Geertsen, Arbejderkvinder i Danmark 1914-24, GMT 1977. Birgitte Possing, Arbejderkvinder og kvindearbejde i København ca. 1870 - 1906, speciale, Århus Universitet 1979 og Birgitte Geisler m.fl., Fagbevægelsen og kvindeliv. Analyse af et forbunds varetagelse af kvinders interesser i produktion og reproduktion fra århundredskiftet til 30erne krise - belyst gennem Dansk tekstilarbejderforbund, Serie om kvindeforskning nr. 8, Aalborg Universitetsforlag 1981.
Jeg har her valgt alene at trække de fælles hovedtræk af forklaringerne frem, vel vidende, at der er endog betydelige nuancer i opfattelsen de enkelte forfattere imellem.
8. Det er der mange der har skrevet om. I denne forbindelse, hvor det drejer sig om (teknologi)historie vil jeg henvise til Marianne Rostgård: Teknologihistorie - set ud fra et køns- og kvindeperspektiv. I: Ulla Koch m.fl. (red.), Køn og videnskab. Aalborg Universitetsforlag 1989.
9. Yvonne Hirdmanns artikel "Genussystemet - reflexioner kring kvinnors sociala underordning" i Kvinnovetenskaplig Tidskrift nr. 3, 1988, har her været en vigtig inspirationskilde for mig.
10. se BRYT-NYTT nr. 9, slutrapport fra BRYT-projektet, november 1989, og Drude Dahlerup (red.), "Køn sorterer. Kønsopdeling på arbejdspladsen". Nordisk Ministerråd 1989.

I FREIA'S tekstserie er udkommet:

1. Karin Widerberg: Udfordringer til Kvinneforskningen i 1990'erne -föredrag på Center for Kvinneforskning i Aalborg 10.5, 1990.
2. Beretning, 1992.
3. Ann-Dorte Christensen: Kvinder i den nye fredsbevægelse i Danmark - mellem køkkenruller, resolutioner og teltpæle, 1992.
4. Ulla Koch: Uformel økonomi og social arbejdsdeling - en fortælling om tværfaglighed og det umuliges kunst, 1992.
5. Marianne Rostgaard: Kvindearbejde og kønsarbejdsdeling i tekstilindustrien i Danmark ca. 1830 - 1915, 1992.
6. Inger Agger: Køn og krænkelse - om politisk vold mod kvinder, 1992

FREIA, Center for Kvindeforskning i Aalborg, er en tværfaglig organisering af kvindeforskere ved Aalborg Universitetscenter med tyngdepunkt inden for det samfundsvidenskabelige fakultet, som forsker i områder inden for antropologi, historie, sociologi, politologi, økonomi og udviklingsstudier. Det nuværende forskningsprogram "Kønsrelationer, magt og identitet i et udviklingsperspektiv" er ramme om en række individuelle projekter. FREIA er en del af Institut for Samfundsudvikling og Planlægning.